

Тетяна Лахманюк

ІВАН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ – МІНІСТР ЗДОРОВ'Я АВСТРІЇ

У статті розглянуто різнопланову діяльність Івана Горбачевського на посаді міністра здоров'я Австрії: роль щодо організації першого міністерства здоров'я у світовій практиці, роботу як міністра здоров'я Австрії, внесок у розроблення основ організації служби здоров'я.

Ключові слова: Іван Горбачевський, міністр, здоров'я, Україна, Австрія.

Успішне розв'язання основних проблем державотворення, утвердження національної свідомості на сучасному етапі можливі лише за умови повернення зі забуття сотень видатних імен, які відіграли значну роль у науковому житті України. Інтелектуальна спадщина цих людей набула сьогодні особливого значення.

У цьому контексті актуальності набуває діяльність Івана Яковича Горбачевського (1854–1942) на посаді міністра здоров'я Австрії. Новизна даного дослідження полягає у тому, що вперше в українській історіографії на основі залучення до наукового обігу нових комплексів джерел і спеціальної літератури розкриті основні аспекти роботи міністра здоров'я Австрії – І. Горбачевського. Об'єктом дослідження є суспільно-політичне життя на території України наприкінці XIX – у першій половині XX ст. Предметом – діяльність І. Горбачевського на посаді міністра здоров'я Австрії. Метою дослідження є обґрунтувати роль І. Горбачевського в організації першого міністерства здоров'я у світовій урядовій структурі та його робота на цій посаді. Завдання: вивчити суспільно-політичне життя на території України наприкінці XIX – у першій половині XX ст.; визначити роль І. Горбачевського щодо організації першого міністерства здоров'я у світовій практиці; дослідити його діяльність як міністра здоров'я Австрії; проаналізувати працю вченого спрямовану на розроблення основ організації служби здоров'я. Наукових праць дослідницького спрямування з даної проблематики в українській історіографії немає.

Досліджуючи діяльність Івана Горбачевського, не можна не обминути його роботи на посаді міністра здоров'я Австрії. Завдяки значним здобуткам і на цій ниві ім'я вченого назавжди залишиться в історії української та світової медицини.

Протягом тривалого часу, вже з 1907 р., на порядку денному було намагання Української парламентської репрезентації мати в уряді Австрії міністра від українців. Думку про необхідність діяльності в уряді саме національних міністрів під час війни підтримував і прем'єр-міністр Клям-Мартініц, однак він не реалізував цієї ідеї [2, с. 34]. Лише його наступник доктор Зайдлер, опинившись у скрутному становищі в парламенті та для того, щоб мати підтримку депутатів-українців, погодив із цісарем Карлом питання про призначення з 31 серпня 1917 р. професора Чеського університету в Празі, члена Палати панів, державного радника І. Горбачевського міністром здоров'я. Таким чином, це був перший українець, який став австрійським міністром. Але цей здобуток належить до політичних, тому деякі українські депутати вважали, що краще було б, якби міністром став український політичний діяч, а не представник науки [8, с. 592].

Іван Горбачевський у праці “З моїх споминів. Моя санітарна праця” зазначив: “30 серпня 1917 р. мене призначено міністром. Декрет містив заклик: перебрати керму підготовчих праць для створення Міністерства здоров'я, що буде вести свою діяльність самостійно від існуючого Міністерства суспільної опіки” [6, с. 15].

Під впливом українських політичних чинників І. Горбачевський приніс себе в жертву українським політичним інтересам в Австрії [14, с. 9]. За прийняття посади міністра здоров'я президія Чеської академії наук вимагала від Івана Горбачевського зречення членства в цій

науковій установі, оскільки його теперішня функція суперечила новій чеській політиці. На це І. Горбачевський негайно відповів, що кожному чехові відоме його українське походження, і функцію міністра він прийняв на прохання українських депутатів [7, с. 103]. Хоча чеський Карловий університет у Празі аж до 1924 р. вважав Івана Горбачевського за свого професора, проте фактично він перестав ним бути тоді, коли в 1917 р. прийняв посаду австрійського міністра здоров'я. На час перебування на посаді міністра професор міг узяти відпустку й залишити керівництво кафедрою за собою. Але вчинив інакше: ставши міністром здоров'я, передав свою кафедру в університеті та свою гордість – інститут лікарської хімії, який він також створив, одному з колишніх своїх асистентів, професорові Е. Форманекові, а сам виїхав із Праги до Відня. Чехи, які, однак із великою повагою і вдячністю ставилися до професора І. Горбачевського, не могли зрозуміти його українських політичних поглядів. Цей крок ученого вони розцінили як вияв австрофільства [14, с. 9], вважаючи, що в міністерстві Іван Горбачевський не захищатиме інтереси ні чехів, ні українців, а тільки служитиме справі зміцнення імперії. Тому Королівсько-чеське наукове товариство, членом якого був І. Горбачевський, запропонувало йому вийти з товариства, на що міністр не дав жодної відповіді [4, с. 12]. Івана Горбачевського в той час нещадно критикували як чеські, так і українські газети, звинувачуючи в тому, що він нібито служить цісареві – гнобителеві Галицької України [1, с. 32].

Як щирий українець І. Горбачевський відчував реальні утиски власного народу з боку поляків та царської Росії, орієнтувався на Австрію: у національно вільній Австрії бачив дорогу до волі і для свого народу. Саме тому ця скромна й інтелігентна людина ввійшла в міністерський кабінет у Відні [4, с. 42]. Високоерудований, з незаперечними діловими якостями, активний громадсько-політичний діяч Іван Горбачевський справді був чи не єдиним претендентом на посаду міністра, який міг приступити до формування міністерства такого рівня. Тим часом урядові чинники Австрії подавали цей факт лише як задоволення вимог Української парламентської репрезентації [2, с. 36].

Вже в перші роки перебування у чеському університеті в Празі І. Горбачевського запросили до праці в Крайовій санітарній раді. Згодом у спогадах про її діяльність він писав: “Усі важливі санітарні справи проходили через цю раду, утворену в основному з професорів обох медичних факультетів у Празі. Крім різних, чисто медичних справ, робили справи промислової гігієни дуже визначну частину діяльності ради, і мені – як хімікові – припадала, крім інших справ, значна частина згаданої промислово-гігієнічної агенди ради до реферату. Санітарні справи, до цього часу з'єднані в санітарному відділі Міністерства внутрішніх справ, були порозкидані майже по всіх міністерствах та інших центрах. При таких обставинах не було можливості одноставних, цілеспрямованих розпоряджень, і не було фахового авторитету, що з успіхом вимагав би їх точного виконання. Це було причиною різних упущень санітарної служби та було причиною створення нового, незалежного міністерства” [6, с. 14–16].

У складних умовах воєнного часу, в яких опинилось австрійське суспільство, Міністерство здоров'я було вкрай необхідне. Іван Горбачевський прагнув якнайшвидше сформувати його, й одним із перших прийняти закон про захист жертв війни. Однак підготовка матеріалів про основні засади формування і діяльності нового міністерства та розроблення перших найголовніших законопроектів тривала аж до кінця 1917 р. Згодом ці документи дуже повільно розглядали в парламенті. Тому створення міністерства затрималося більше ніж на півроку.

У березні 1918 р. І. Горбачевський подав до Палати панів документи, що мотивували необхідність створення Міністерства здоров'я. І вирішальним аргументом на його користь були надзвичайно тяжкі умови життя населення, викликані війною. Після довгих і всебічних обговорень та дискусій закон про створення нового міністерства ухвалили. А 30 липня 1918 р. Іван Горбачевський отримав офіційне призначення на посаду міністра. І лише тепер він міг зайнятися формуванням міністерства [2, с. 37].

Призначений на посаду міністра здоров'я, І. Горбачевський з усією відповідальністю і аргументованою цілеспрямованістю розпочав формування Міністерства здоров'я. Згідно з цісарським розпорядженням від 24 жовтня 1917 р. на це міністерство поклали такі функції: запобігання інфекційним та поширеним захворюванням (туберкульоз, венеричні хвороби, алкоголізм); співпраця служби здоров'я з ветеринарною службою в усіх питаннях, що стосуються здоров'я людей, гігієни міст і сіл, гігієни помешкань, гігієни на транспорті та кораблях; турбота про здорове харчування, про здоров'я молоді; гігієна працівників промисловості й інших виробництв; запобігання нещасним випадкам; опіка над хворими (в шпиталях, закладах для розумово хворих, рятувальних закладах); гігієна в'язниць; діяльність аптек і виробництво ліків; опіка над інвалідами війни; лікарська практика, допомогова служба та санітарна статистика. Для налагодження такого широкого спектру діяльності Міністерство здоров'я повинно було дбати про постійну й тісну співпрацю з громадськістю, пильно стежити за досягненнями світової медичної науки, створити спеціальні періодичні видання, у яких публікувати результати найновіших наукових досліджень із питань охорони здоров'я [2, с. 35].

Структуру міністерства вчений запропонував, зрозуміло, відповідно до власної ерудиції і діапазону мислення. Оригінальність її полягала, на нашу думку, насамперед у тому, що ця структура поєднувала три фахово-лікарські секції, які очолювали три керівники. Та попри всі намагання міністра і його відомства поліпшити стан здоров'я населення, санітарно-епідеміологічна ситуація залишалася вкрай важкою. Зі слів самого Івана Горбачевського довідуємося, що перед Міністерством здоров'я у той час стояли складні проблеми: “Всюди, де не глянути, страшні гігієнічні та здоров'яні відносини, викликані довголітньою війною; різні місцеві епідемії; приходять звістки про страшну епідемію грипу, що поширювалася з південного заходу до Австрії; тисячі поранених і хворих вояків із фронту переносять її до всіх країв Австро-Угорщини; швидко поширювалася вона всюди та викликала тисячі жертв, що їх деколи не могли навіть звичайним способом похоронити, наприклад, через нестачу домовин. Перемога у війні схилялася вже повністю на користь Антанти. В Австро-Угорщині була значна нестача різних матеріалів, також лікарських, різних ліків, загальний голод (молоко, масло, кава, чай, цукор ніби не існували; маленька пайка муки й хліба з кукурудзяної, часом стухлої муки, що його не можна врізати чи проковтнути і т. д.). Що тут міг допомогти найкращий лікар чи гігієніст? Пригадую собі свою карикатуру як міністра здоров'я, що з'явилася в одному віденському часописі: постать зі звичайним лікарським емблемом, стоїть беспорядно біля хворого; короткий текст: “Не знає, що собі почати, коли не може хворому навіть їсти дати” [6, с. 16–17].

Відомо, що з усіх земель, які належали тоді до Австро-Угорщини, війна найбільше знищила Східну Галичину. На той час звідси вже була вибита російська армія. Але оскільки тут постійно протягом років газдували армії різних держав, то вони знищили й розграбували майже все, що траплялось їм на шляху. Поширились епідемії, особливо туберкульоз та венеричні хвороби, лікарів і ліків у селах катастрофічно не вистачало. Загальний стан гігієни та здоров'я населення фахівці оцінювали як справді жахливий. “Відоме це було міністерству з різних звітів, до того з початком вересня передала мені, – згадував І. Горбачевський, – Українська парламентська репрезентація у цій справі меморандум із проханням негайної допомоги. Було вказано особисто оглянути хоча б найрідше відвідувані частини краю і наочно перевірити, що й де негайно потрібно, та видати зараз відповідні розпорядження. Але виникли несподівані труднощі – політичні. Дехто вважав небажаним, щоб міністр-українець відвідував тоді Східну Галичину. Потім висунули бажання, щоб їхав також польський міністр – крайн, і поки вдалося всі ці труднощі подолати, настали у Відні й в Східній Галичині інші перешкоди, що через них уже не можна було виконати цієї інспекційної подорожі до краю” [2, с. 38].

До праці секційним радником у міністерстві Іван Горбачевський запросив із українців доктора Є. Кобринського, старшого повітового лікаря при Крайовій управі в Чернівцях, але через хворобу він не зайняв цієї посади. Як правника було покликано доктора

С. Старосольського, який працював у Найвищому суді при Адміністративному трибуналі у Відні, та інших представників української нації. Про результати своїх досліджень і програму ліквідації наслідків австрійсько-російської війни І. Горбачевський доповідав у парламенті, однак цю програму відхилили через неприхильність до неї польських представників австрійського уряду [3, с. 22]. Іван Горбачевський як міністр здоров'я Австрії також запропонував програму допомоги населенню, де передбачив, зокрема, протитуберкульозні заходи, проте парламент відхилив і їх [13, с. 58].

1918 рік був надзвичайно напруженим у діяльності І. Я. Горбачевського на посаді міністра. З одного боку, тривало формування міністерства, створювали мережу відповідних установ, з іншого – він брав участь у різних заходах Української парламентської репрезентації [2, с. 40–41]. Керівники цієї репрезентації 20 липня 1918 р. зустрічались у Відні на вечорі на честь В'ячеслава Липинського. Серед присутніх були митрополит А. Шептицький, міністр І. Горбачевський, депутати Ю. Романчук, Є. Петрушевич, К. Левицький та Семака. Вечір відбувався у посла М. Василька. 4 серпня 1918 р. на спеціальній аудієнції цісар прийняв прем'єр-міністра Гуссарека і міністра здоров'я І. Горбачевського [2, с. 39]. Цього ж року відбулася поїздка Івана Горбачевського в Україну.

Воєнні події весни 1918 р. свідчили, що Австро-Угорщина та Німеччина, найімовірніше, програють війну. Отже, виникало питання про можливий сепаратний мир Австро-Угорщини з державами Антанти. Враховуючи можливість такої ситуації, цісар Карл почав запрошувати до себе провідників невдоволених парламентських груп і радився з ними щодо перебудови Австро-Угорщини на федеративних засадах [2, с. 41]. З українських депутатів на нарадах у нього бували віце-президент парламенту Ю. Романчук, міністр здоров'я І. Горбачевський, голова Української парламентської репрезентації Є. Петрушевич, очільник делегації буковинців М. Василько та голова Українського народного комітету К. Левицький. Вони радили цісареві запровадити нову конституцію і створити автономно-національні краї-держави під керівництвом одного монарха й одного федерального парламенту для закордонних і військових справ [10, с. 25]. Подібні пропозиції вносили словенці, чехи, хорвати та німці. У червні 1918 р. українська й інші представницькі делегації досягли порозуміння з цісарем щодо проголошення національних держав-країв: галицько-українського в Львові, чеського в Празі, словенського в Люблянці, хорватського в Загребі.

Українські представники розробили також план дій на випадок розпаду Австро-Угорської імперії. Зокрема, підготували ухвали про проголошення Української самостійної держави, що прагне злуки з Великою Україною. І після того, як 17 жовтня 1918 р. був опублікований цісарський маніфест про перебудову Австро-Угорщини на федеративних засадах зі закликом до парламентських репрезентацій всіх народів уконституюватися у національно-державні репрезентації, у Відні відбулася нарада, на якій розглянули питання про національно-державне самовизначення Східної Галичини. У цьому зібранні взяли участь Є. Петрушевич, К. Левицький, І. Горбачевський, С. Вітик, М. Василько, А. Шептицький.

Як результат віденських подій, активними учасниками яких стали українські громадсько-політичні діячі, котрі перебували у Відні, було вирішено створити в Львові Українську Національну Раду – легальну репрезентацію Української держави. На переговори з цісарським урядом уповноважили так звану делегацію Української Національної Ради у Відні, до якої належали кілька депутатів, а також міністр Іван Горбачевський. Очолював делегацію Є. Петрушевич [2, с. 41–42]. Ввечері 18 жовтня 1918 р. в Народному домі у Львові зібралися всі українські парламентські та сеймові депутати з Галичини й Буковини (близько 70 осіб) і визначились як легальна репрезентація (Українська Національна Рада) Української держави, що мала займати всю етнічну українську територію Австро-Угорщини. Про це повідомили цісаря та видали маніфест до українського народу [10, с. 33]. Також ухвалили домагатися від австрійського уряду передачі влади в Галичині й Буковині Українській Національній Раді, очолити яку доручили Є. Петрушевичу. Місцем перебування Української Національної Ради було визначено Львів. 30 жовтня 1918 р. І. Горбачевський і голова Української парламентської репрезентації Є. Петрушевич мали аудієнцію у прем'єр-міністра

Австрії. Однак конструктивної розмови про майбутнє Галичини на цій зустрічі не відбулося [2, с. 42].

Польський міністр Галецький вніс 31 жовтня 1918 р. на засідання ради міністрів конкретну пропозицію, щоб як польську частину Галичини, котра припала би польській державі, визнати весь край на захід від лінії, яку він назвав “лінією Буга”, зі Львовом, із нафтоносними теренами. Проти цього найрішучіше виступив Іван Горбачевський, зазначивши, що основою при розмежуванні краю можуть бути лиш етнографічні межі, які лежать не на лінії Буга, а сягають далеко на захід поза Сян. За винятком міністра справедливості доктора Шаусера, всі інші міністри висловили думку, що потрібно підтримати бажання керівництва нової Польської держави, котрі висловив міністр Галецький. З огляду на це І. Горбачевський заявив, що за таких обставин не може залишатися у кабінеті міністрів і подав димісію, тобто заяву на звільнення [5, с. 8].

Іван Горбачевський у праці “З моїх споминів. Моя санітарна праця” писав: “Міністром здоров’я я не міг залишатися до кінця цісарської влади та подав у кінці жовтня 1918 р. димісію з причини негативного становища більшості міністерської ради в справі поділу Галичини, що його домагалася Українська парламентська репрезентація; але незабаром після цього розпалася ціла держава. Так закінчилася моя коротка діяльність як міністра здоров’я, що відбувалася у важких зовнішніх умовах. Залишилися спогади неприємні, деякі просто жакливі” [6, с. 17]. Але й за цей короткий час, протягом якого І. Горбачевський був міністром здоров’я, він залишив значний слід від своєї творчої діяльності. Вчений, зокрема, розробив основи організації служби здоров’я, на яких протягом десятиліть орієнтувалися держави, що постали після розпаду в 1918 р. Австро-Угорщини [16, с. 709].

На засіданні міністерської ради 31 жовтня 1918 р. президент міністрів пояснив відсутність міністра І. Я. Горбачевського тим, що українці не прийняли запропонованої на останній раді формули про передачу полякам адміністрації у Галичині [9, с. 2]. Внаслідок такого розвитку подій Є. Петрушевич заявив: “Бувай здорова, Австріє, між нами порвані всі нитки. Тепер ми самі будемо вирішувати щодо себе”. Це був його виступ 1 листопада 1918 р. на нараді в українському клубі у Відні перед старшинами Українських січових стрільців. Цього дня вже не було Австрії ні в Кракові, ні в Львові [2, с. 42].

Іван Горбачевський – перший і поки що останній міністр-українець у чужій державі – намагався залишатися у тіні, не тільки не підкреслюючи своїх заслуг, а навпаки, намагався коментувати їх як щось звичайне, природне, продиктоване ходом подій. Але за нього виразніше та переконливіше промовляли не слова, а власні справи [4, с. 54]. За проектом розбудови й програмами дії міністерства на чолі з І. Горбачевським згодом формували міністерства здоров’я в Англії, Франції та інших державах [4, с. 8]. Відомо, що в справі створення подібного міністерства за досвідом до Івана Горбачевського приїжджав і представник Української Народної Республіки. Міністр-українець радо поділився планами організації урядового підрозділу [15, с. 6]. Після Австрії Міністерство здоров’я створила Англія, а третьою, вже в 1918 р., – Україна [1, с. 32].

Таким чином, до 1917 р. держави світу в структурах урядів не мали міністерств здоров’я. В 1917–1918 рр. І. Горбачевський став засновником такого міністерства та першим міністром здоров’я у світовій урядовій структурі взагалі. Така урядова структура виникла в результаті ряду обставин. З одного боку, Українська парламентська репрезентація вже з 1907 р. домагалася представництва в уряді Австрії міністра-українця. З другого – Іван Горбачевський як авторитетний вчений, зокрема в галузі санітарії, допомогу котрого урядові кола широко використовували в своїй діяльності, був гідним претендентом на цей високий державний пост. За проектом розбудови і програмами дії міністерства на чолі з І. Горбачевським згодом формували міністерства здоров’я Англії, Франції, України й інших держав. Та обставини склалися так, що вчений недовго був міністром. На знак протесту проти мілітаристської шовіністичної політики прем’єра Зайдлера Іван Горбачевський вимушено залишив згаданий пост. Цим ще раз, проявивши велику мужність, підтвердив відданість своєму народові й батьківщині. Праця І. Горбачевського на посаді міністра

здоров'я Австрії відображає багатогранність і багатомірність громадсько-політичної діяльності винятково здібного вченого та державника. Його спадщина як міністра – вагоме надбання українців, орієнтир і стимул для творення ідей, настроїв, переконань, необхідних народові в його державницьких домаганнях. За час, протягом якого Іван Горбачевський працював міністром здоров'я, він розробив основи організації служби здоров'я, на котрі протягом десятиліть орієнтувалися держави, що постали після розпаду Австро-Угорщини в 1918 р.

Список використаних джерел

1. *Волотовська Н.* Іван Горбачевський. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2004. – 56 с. 2. *Головацький І.* Іван Горбачевський (1854–1942): Життєписно-бібліографічний нарис. – Львів: НТШ, 1995. – 125 с. 3. *Гонський Я.* Іван Горбачевський – визначний вчений України і Чехословаччини // Матеріали наукової конференції “Україна і світова наука”. – Тернопіль, 1993. – С. 21–26. 4. *Гонський Я.* Іван Горбачевський у спогадах і листуваннях. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2004. – 184 с. 5. *Гонський Я.* Іван Горбачевський у спогадах співвітчизників та іноземців // Медична академія. – 2004. – 6 берез. – С. 7; 20 берез. – С. 6; 9 квіт. – С. 8; 24 квіт. – С. 8; 6 трав. – С. 8. 6. *Горбачевський І.* З моїх споминів. Моя санітарна праця // 25-ліття Українського лікарського товариства і медичної громади. – Львів, 1935. – С. 14–17. 7. *Гривняк Ю.* Видатний вчений // Альманах “Гомону України”. – Торонто, 1980. – С. 102–105. 8. *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Львів, 1928. – Ч. 3. – 780 с. 9. *Левицький К.* Останній акт цісарського австрійського правительства в українській справі // Український прапор. – 1920. – 24 берез. – Ч. 23. – С. 1–2. 10. *Цегельський Л.* Від легенди до правди. – Нью-Йорк–Філадельфія: Булава, 1960. – 313 с. 11. *Швейцар Й.* Професор д-р Іван Горбачевський, міністр здоров'я Австро-Угорської монархії // Лікарський вісник. – 1989. – Ч. 119. – С. 40–42. 12. *Шендеровський В.* Він був першим міністром охорони здоров'я у світі // Нехай не гасне світ науки. – К.: Рада, 2003. – С. 60–66. 13. *Шила В.* Іван Яковлевич Горбачевський. Вся життя – во благо народу свого // Фармацевт практик. – 2004. – Дек. – С. 56–59. 14. *Шляхтиченко М.* Професор, доктор Іван Горбачевський // Лікарський вісник. – 1958. – Ч. 9. – С. 7–13. 15. *Шот М.* Видатний українець // Медична академія. – 2004. – 7 лют. – С. 6. 16. *Юркевич О.* Іван Горбачевський – український вчений світової слави // Визвольний шлях. – 1993. – № 6. – С. 706–713.

Татьяна Лахманюк

ИВАН ГОРБАЧЕВСКИЙ – МИНИСТР ЗДОРОВЬЯ АВСТРИИ

В статье рассмотрена разноплановая деятельность Ивана Горбачевского на должности министра здоровья Австрии: роль в организации первого министерства здоровья в мировой практике, работу как министра здоровья Австрии, вклад в разработку основ организации службы здоровья.

Ключевые слова: Иван Горбачевский, министр, здоровье, Украина, Австрия.

Tetyana Lahmanyuk

IVAN HORBACHEVSKYI AS A HEALTH MINISTER OF AUSTRIA

In the article the activity of Ivan Horbachevskyi is considered on position of minister of health of Austria: role in relation to organization of the first ministry of health in world practice, work as a minister of health of Austria, payment in development of bases of organization of service of health.

Key words: Ivan Horbachevskyi, minister, health, Ukraine, Austria.